

1990-årenes fagre nye verden: ti utviklingstrekk

Læreverket *Spor i Tid* er blitt til midt mens verden har gjennomgått store politiske omveltninger og mens Norge har gjennomført sin andre store Europa-debatt. Det har vært spennende å skrive lærebok under slike vilkår, ikke minst fordi det ble så lett—ihvertfall for oss som har hatt ansvar for historien etter 1850—å skrive annerledes enn det har vært gjort av "nordmenn før oss". Men det har også vært vanskelig å bringe orden i de store forandringene som skjedde mens vi skrev. I dette foredraget skal jeg gjøre et tilleggsforsøk på å ordne verden, mer prøvende og fritt synsende enn jeg har kunnet tillatte meg i læreboka.

Under fjorårets norske EU-debatt argumenterte mange med at verden var forandret. Det går ikke an å henge fast i gamle standpunkter, ble det sagt, når verden rundt oss ikke lenger er den samme. De som sa dette, pleide ikke å være særlig presise når det gjelder hva det egentlig var som hadde forandret seg. Som historiker er jeg enig i at det siste tiåret har brakt med seg økonomiske og politiske endringer av en slik rekkevidde at de krever nye verdensbilder, men jeg er ikke sikker på at disse endringene peker entydig i retning av at det ene eller andre syn på spørsmålet om norsk EU-medlemskap.

I dette foredraget skal jeg *ikke* liste opp store politiske hendinger, slik som murens fall, apartheidsystemets avskaffelse og fredsavtalen i Midt-Østen. Jeg skal heller ikke ta opp de store gjennombrudd innen genteknologi og informasjonsteknologi og spekulere om deres konsekvenser i neste århundre. Jeg skal nøye meg med å sette fingeren på ti hovedtrekk ved verdens politisk-økonomiske forandring de siste ti års tid, siden Orwell-året 1984. Har vi fått Aldous Huxleys eller George Bush's *fagre nye verden*?

For å få orden på grunnelementene i mitt eget nye verdensbilde har jeg skrevet en overhead med ti punkter. Jeg skal gjennomgå disse punktene, men først kort karakterisere det gamle verdensbildet, det som de fleste av oss stadig har i bakhodet og ikke så lett blir kvitt. Det er den kalde krigens verdensbilde, det som vokste ut av den andre verdenskrigen, og som har gitt tittel og kapittelinndeling til mange eksisterende oversiktsverker om verdenshistorien etter 1945. Dette verdensbildet bygde på to overlappende todelinger av verden: Øst-Vest og Nord-Sør.

Øst var kommunistisk og totalitært; det bestod av Øst-Europa, Sovjetunionen, Kina, Nord-Korea, Vietnam, Laos og Kambodsja, med fangarmer i Afrika (Etiopia, Angola, Mosambik) og i Amerika (Cuba). Sentrum for Øst var i Moskva. Vest var kapitalistisk og for den mektigste del demokratisk; det bestod av Vest-Europa, USA, Canada, Australia og

New Zealand, med en dyktig adoptiv sønn i Stillehavet: Japan. Sentrum for Vest var i Washington. Mellom Øst og Vest hersket *kald krig*.

Den andre todelingen gikk mellom Nord og Sør. Nord var rikt og industrialisert; det bestod av akkurat de samme landene som Vest, kanskje med sentrum i New York. Sør var fattig og undertrykt; det bestod av hele Afrika og det meste av Midtøsten, Sør-Amerika og Sentral-Amerika opp til og med Mexico, og hele det enorme Asia, med unntak av Japan. Sør manglet et sentrum, selv om det ble gjort forsøk gjennom den alliansefrie bevegelsen på å skape sentra både i Jakarta, New Delhi, Kairo, Beograd og Havana. Mellom Nord og Sør pågikk en interessekamp, der Nord utbyttet Sør, omtrent på samme måte som kapitalister utbytter sine arbeidere. Dette var ihvertfall en utbredt oppfatning på den politiske venstresida.

Tilsammen utgjorde de to todelingene av verden en tredeling (ikke fire, ettersom Vest og Nord var det samme). Aschehougs verdenshistories bind om etterkrigstida, som ble utgitt i 1987, het *Tre verdener*, og Geir Lundestads lærebok i internasjonal politikk, utgitt i 1985, bar tittelen *Øst Vest Nord Sør*.

Siden 1989 har det stått klart for de fleste at det gamle Øst-Vest-s skillet ikke lenger gjelder, men mange i Vest har foretrukket å opprettholde de sikkerhetsforanstaltningene som bygde på det gamle skillet for det tilfelle at trusselen fra Øst skulle gjenoppstå i en ny skikkelse—med samme sentrum i Moskva. Det har bidratt til noe av den stivbeinte handlingslammelse som preger vest-europeisk politikk i dag.

Nord-Sør-s skillet er i enda mindre grad forsvunnet fra vår forestillingsverden, dette til tross for at den mest dynamiske kapitalismen og den hurtigste velstandsøkningen det siste tiåret har foregått i områder vi pleide å regne til Sør.

Ingen har ennå konstruert noe nytt verdensbilde med betydelig tilslutning. De fleste av verdens statsledere og meningsdannere er i villrede om hvor de politiske skillelinjene i dagens verden går. Bare noen få, slik som Malaysias statsminister Dr. Mahathir Mohammad, har klare ideer om hvilke nye konfliktlinjer i verden de ønsker å utdype og fremheve. I det gammelrike Vest griper har postmodernistiske ideer grepet om seg, som uttrykk for Vestens intellektuelle og moralske krise.

Jeg for min del synes ikke vi skal gi opp overfor verdens tilsynelatende uorden, men forsøke å skaffe oss verktøy til å ordne våre meninger om den. Som et grunnlag for dette mener jeg det kan være nyttig å sette opp en liste over noen hovedtrekk ved de omfattende endringer som har foregått siden "tre-verdensbildets" glansdager. (For meg selv er dette også et oppgjør med min ungdoms verdensbilde.)

(1) Den første endringen består i at den kapitalistiske markedsøkonomien er blitt etablert som økonomisk prinsipp for så å si hele verden. De internasjonale

finansinstitusjonene og multinasjonale konsernene har fått sitt etterlengtede frie verdensmarked. Det er første gang i verdenshistorien. I 1970-årene var den kapitalistiske markedsøkonomien begrenset til det vi ovenfor definerte som Vest og Nord, og til de delene av Sør som var alliert med Vesten i den kalde krigen. Strengt valutarestriksjoner, høy tollbeskyttelse og utstrakt skjerming av markeder preget det meste av kloden. Det gjaldt selvsagt alle de kommunistiske landene, som byttet varer seg imellom etter statlige avtaler, men det gjaldt også India, som hadde sin egen særskilte rupi-økonomi, og en rekke land i Afrika og Sør-Amerika førte en økonomisk politikk som siktet mot importsubstitusjon snarere enn eksport til konkurranseregulerte markeder. En av de store kampsakene for "den tredje verden" i 1970-årene var å løfte råvarene ut av det frie verdensmarkedets prismekanismer og etablere en ny økonomisk verdensorden, basert på avtalte, rettferdige råvarepriser. Den kampen er nå nærmest oppgitt.

Jeg vil peke på fire viktige årsaker til kapitalismens globale seier:

Den første er *gjeldskrisen*, som utbrøt i begynnelsen av 1980-årene. Den tvang en rekke av statene i Sør inn under Det Internasjonale Pengefondet og Verdensbanken. Disse kosmopolitiske institusjonene overtok den overordnede styringen over en lang rekke land i Latin-Amerika, Afrika, og til dels Asia. Det ligner en storstilt nykolonisering, men "Verdensbankimperiet" har to avgjørende forskjeller i forhold til de gamle koloniimperiene: For det første: De statene som er underlagt Det Internasjonale Pengefondet og Verdensbanken beholder full formell suverenitet. For det andre: Mens de gamle europeiske kolonimaktene skapte skjermede markeder for sin egen industri, har IMF og Verdensbanken brukt sin makt til å lære klientstatene verdensmarkedets spilleregler.

Den andre årsaken til kapitalismens verdenshistoriske gjennombrudd er de øst- og sørøstasiatiske *tigrenes suksess*. De statene som lyktes med sin økonomiske politikk i 1970- og 1980-årene, var de som åpnet seg for investeringer, la forholdene til rette for investorene på alle mulige måter, og tjente sine penger på å eksportere industrivarer til verdens mest kjøpekraftige markeder i Nord-Amerika og Europa. De spilte allerede den gangen det spillet som alle forsøker å spille i dag. Dermed etablerte de seg som modeller for andre.

Den tredje årsaken er *de sosialistiske økonomienes krise og sammenbrudd*. De første kommunistiske statene som tok avgjørende skritt bort fra planøkonomiske prinsipper, var Ungarn og Kina. Sovjetunionen hang etter. Kina greide å opprettholde den kommunistiske ettpartistaten nettopp gjennom en planmessig avvikling av sosialismen i økonomien. Kina oppnådde den sterkeste og mest vedvarende økonomiske vekst som noe land av en viss størrelse har opplevd siden USAs industrialisering i midten av det 19. århundre (med forbehold om juks i statistikkene). Snart fulgte Vietnam etter, og med Gorbatsjovs reformer og Sovjetunionens sammenbrudd kom også Øst-Europa og Russlands

integrasjon i den kapitalistiske verdensøkonomien. Russland henger imidlertid fortsatt etter når det gjelder integrasjon i den kapitalistiske markedsøkonomien, tross alle intensjoner om det motsatte.

Den fjerde og siste årsaken til kapitalismens seier er informasjonsteknologien. Den har gjort det nesten umulig å sette grenser for informasjon og pengetransaksjoner. Bare ved å slippe EDB-kommunikasjonen løs er det i dag mulig for en stat å oppnå økonomisk vekst, og ingen har noen mulighet for å bygge opp et eget skjermet EDB-system for kommunikasjon innen en enkelt stats grenser. EDB-nettverkene er globale. I dagens konkurranse om investeringer er oppbyggingen av teletjenester en av de viktigste midlene som statene har.

Sammen med andre forhold førte dette til kapitalismens totale gjennombrudd som system for verdensøkonomien. Gjennombruddet er blitt politisk bekreftet gjennom tre betydelige avtaler:

- den nye GATT-avtalen som medfører en sterk liberalisering av verdenshandelen og opprettelsen, i forgårs, av et nytt særskilt organ (WTO) til å overvåke verdenshandelen;
- APEC-avtalen som går utpå å skape et enormt frihandelsområde innen år 2020 av landene på begge sider av Stillehavet;
- NAFTA-avtalen som gjør Canada, USA og Mexico til et frihandelsområde, og som nær sagt alle landene i Sør- og Sentral-Amerika nå ønsker å komme med i.

Europa-Unionens indre marked er kommet lenger i integrasjon enn noen andre, men utgjør likevel en mindre bemerkelsesverdig *endring* ettersom Vest-Europa var sterkt integrert fra før. Det verdenshistoriske potensialet til EUs indre marked ligger i en utvidelse til Øst-Europa med Russland, og til Midtøsten med Afrika. Her finnes det planer, men på et mindre ambisjonsnivå enn i Asia og Amerika.

Hva er så konsekvensene av kapitalismens globale seier?

En første konsekvens er en økning i de internasjonale finansinstitusjonenes og multinasjonale konserneenes spillerom og en ditto reduksjon i statenes økonomiske handlefrihet. Det betyr ikke at nasjonalstatene har mistet betydning—slik vi ofte hører—men at deres handlefrihet er begrenset til å gjøre det som best kan bidra til å konkurrere med andre stater på verdensmarkedet. Statene konkurrerer om å tiltrekke seg investeringer, oppnå gunstige lån og øke sin eksport. For å oppnå dette engasjerer de seg i oppbygging av infrastruktur, utdanning, og i garantier for fred, ro, arbeidsdisiplin og lave lønninger. Dessuten forsøker de på alle mulige tillatte—og mange forbudte—måter å støtte opp om de eksportvirksomheter som finnes på deres eget territorium. Dette gjelder i dag nesten alle stater, uansett størrelse, men erkjennelsen av den nye verdenskapitalismens betingelser synes å ha kommet lenger blant lederne for enkelte fattige og særlig de ny-industrialiserte landene enn i de gamle industristatene. Jeg skimter konturene av en ny

allianse mellom verdenskapitalismens mest avanserte selskaper og finansinstitusjoner og de "flinke" statene i Asia og, etterhvert, Latin-Amerika. En viktig sak for denne alliansen vil være å få stadig større lånemidler til disposisjon gjennom Det Internasjonale Pengefondet og Verdensbanken. Her vil de gamle industristatene stritte imot.

En annen konsekvens av kapitalismens gjennombrudd er at proteksjonisme-spøkelset har skiftet tilhold. Før var det de fattige landene som forsøkte å beskytte seg. Frihandelsideologien dominerte i de rike landene. Det var da også en utbredt antakelse at en liberalisering av verdenshandelen ville underlette de rike landenes utplyndring av de svake. Dette er nå snudd på hodet. Nå er det de fattige og nyrike vekstlandene som krever full adgang til de rike landenes markeder, mens voksende grupper i de gammel-rike landene krever beskyttelse for industriarbeidsplasser og primærnæringer. Det var i USA og ikke i Brasil eller Chile at det var vanskelig å få GATT-avtalen godkjent av politikerne.

En tredje konsekvens er et økt press på miljøet og på arbeidskraften. Arbeidsintensiv og forurensende industri kan enda lettere enn før flyttes til land og områder med minimale sosiale rettigheter og standarder og med minst mulig miljøbeskyttelse. Dette er en enorm utfordring for den internasjonale arbeiderbevegelsen og miljøbevegelsen.

En fjerde, lovet, konsekvens av verdenshandelens liberalisering er en internasjonal oppgangskonjunktur. Den kan nå være i gang. De største asiatiske landene har alt lenge vært i rask vekst, og oppgangen synes å være på god vei i Amerika, men den gjør seg foreløpig i mindre grad gjeldende i Europa, Midtøsten og Afrika.

Jeg har brukt mye tid på å gjennomgå dette første utviklingstrekket. Jeg skal gå mer summarisk igjennom de andre forandringene, som i vekslende grad henger sammen med det første.

2) Den andre store endringen er maktpolitisk: Supermaktene er forsvunnet. Det er åpenbart for Sovjetunionen. Til tross for deres atomlagre spiller ikke Russland og Ukraina noen superrolle i dagens, trolig heller ikke i morgendagens, verden. I Vest har det vært en tendens til å behandle Russland med den ærefrykt en fordums supermakt og en mulig framtidig stormakt fortjener. Men Russland vil i overskuelig fremtid være opptatt av å løse—eller grave seg dypere ned i—sine indre problemer.

Hva da med USA? Ifølge en oppfatning var det USA som vant den kalde krigen, og som gjenstod som eneste supermakt i en unipolær verden. Men har USA dominert verden siden 1989? Er det USA som definerer dagsorden for verdens økonomiske og politiske utvikling i dag? Nei. USA spiller en viktigere rolle enn noen annen enkeltstat, men ikke supermaktens dominerende rolle. USA ledet Golfkrigen, men den ble i stor utstrekning finansiert av Japan, og USA la sterk vekt på å tømre en bred koalisjon

sammen. Siden har USA til stadighet vært på defensiven, og har oppgitt flere utenrikspolitiske initiativer, særlig i forhold til Asia og Europa. I den nærmeste fremtid mangler presidenten dessuten handlefrihet fordi han har det store flertallet i Kongressen mot seg. Jeg har vanskelig for å se på USA som en dominerende supermakt i dag.

3) Den tredje utviklingstrekket er at "Den tredje verden" er blitt vekkt. Etter folkeavstemningen i høst ble det snakket fra nei-sida om hvordan Norge skulle benytte sin handlefrihet til å engasjere seg i solidaritet med "Den tredje verden". Men "Den tredje verden" er nå bare en gammeldags metafor for alle de fattige i verden. De interne forskjellene innenfor Asia, Afrika og Sør-Amerika er like store som mellom dem og det gammelrike nord. Det er ikke lenger mulig å forestille seg at nasjonale frigjøringsbevegelser og uavhengige land i "den tredje verden" trenger støtte for å løsrive seg fra Vestens klamme hånd og etablere sitt eget økonomiske system. Det finnes ikke lenger noe politisk eller ideologisk fellesskap mellom radikale regimer eller frigjøringsbevegelser i Latin-Amerika, Afrika og Asia. Kravet om "en ny økonomisk verdensorden" er forstummet. Det eneste som eventuelt forener landene i Sør, er alles ønske om fri adgang for sine produkter til de rike landenes markeder. Det økonomiske systemet som Vesten har bygd opp, og som resten av verden nå har akseptert og med vekslende hell forsøker å utnytte, representerer i dag den eneste reelle mulighet for økonomisk utvikling. Utviklingslandene spiller på parti med Verdensbanken og de multinasjonale konsernene, og deres objektive allierte i de gammel-rike landene er *forbrukerne*, ikke arbeiderne—og absolutt ikke bøndene.

4) Den fjerde utviklingstrekket er at Asia, der et flertall av menneskeheten bor, er i ferd med å bli asiatiske. "The Asianization of Asia" er blitt et tema for intellektuell debatt, særlig i Japan. Både rundt forrige århundreskifte og i årene etter 1945 var det viktig for japanerne å distansere seg fra det fattige Asia. De ville være noe for seg selv. Nå er Japan i ferd med å etablere seg som en av Asias egne stormakter, ved siden av Kina. På en måte er den kalde krigen enda grundigere slutt i Asia enn i Europa. Vel er Tyskland samlet mens Korea fortsatt er delt. Vel har de østeuropeiske landene innført demokratiske forfatninger mens Nord-Korea, Kina, Vietnam og Laos fortsatt er ettpartistater. Men det ikke-kommunistiske Asia er heller ikke særlig demokratisk, så Kinas mangel på demokrati virker ikke avskrekkende i Asia på den måten som en avskaffelse av det russiske demokratiet ville gjøre i Europa. Mens EU og NATO fortsatt bare snakker om å oppta øst-europeiske land som medlemmer, er det allerede avgjort at den kommunistiske ettpartistaten Vietnam skal bli medlem av den sørøstasiatiske samarbeidsorganisasjonen ASEAN. Investorer og långivere fra de ikke-kommunistiske landene Japan, Sør-Korea,

Taiwan, Hong Kong og Singapore spiller en avgjørende rolle for Kinas og Vietnams økonomiske vekst, og det kapitalistiske Thailand dominerer i dag det kommunistiske Laos både økonomisk og kulturelt. En felles-asiatisk identitet er i ferd med å vokse frem i Øst- og Sørøstasia med profil mot Vest.

5) Hva da med Vest-Europa? Her er det i grunnen ikke skjedd så store endringer. Kampen om EU har gjort at vår utenrikspolitiske debatt er blitt sterkt fiksert på forholdet til Vest-Europa. Vest-Europa har avgjørende økonomisk betydning for Norge, og det er selvsagt uhyre viktig å sikre norsk adgang til de store vest-europeiske markedene, men de er på sett og vis mettede. Kanskje ligger det like viktige ekspansjonsmuligheter for norsk økonomi i å engasjere seg der det er, eller kan bli, Klondyke-stemming. Det er ikke i Klondyke eller i Vest-Europa, men i Øst-Europa, Øst- og Sørøst-Asia, snart kanskje også Latin-Amerika.

Vest-Europas politiske utvikling det tiste tiåret er en fortsettelse av en langvarig trend i retning av innadvendthet og redusert innflytelse i verden. En skulle kanskje trodd at frigjøringen fra supermaktenes dominans ville gitt Europa en mer selvstendig profil i verden, med mulighet for en allmeneuropeisk samling og for nye initiativer overfor andre deler av verden. Men på godt og vondt har de enkelte vest-europeiske statene vanskelig for å ta betydningsfulle initiativer. De må først konsultere hverandre innenfor EU, og veien fram til et samlet utenrikspolitisk tiltak fra EUs side er lang og full av torner. Til tross for det institusjonelle grunnlaget som er utviklet i EU for felles utenrikspolitiske beslutninger, har Vest-Europa vist seg ute av stand til å utvikle noen entydig og samlende politikk verken overfor Øst-Europa eller andre deler av verden. I forhold til Midt-Østen har Norge spilt en mer nyskapende rolle de siste par-tre årene enn noen av statene i EU. Siden den kalde krigens opphør har Vest-Europas politikere og regjeringer brukt store deler av sin energi på å slåss mot sine egne velgeres motvilje overfor fortsatt integrasjon, og de samme regjeringene har undergravd den allmenne tilliten til seg selv ved å vikle seg inn i stadig nye korrupsjonsskandaler; Italia er verst. De vest-europeiske statene mangler i dag nyskapende politiske ledere. Den mest vellykte av de som i dag sitter ved roret, Helmut Kohl, er en forsiktig kansler. I ly av det vest-europeiske samarbeidets krise har han diskret lagt grunnlaget for den tyske dominans som vil prege Europa i neste århundre. Kanskje nettopp fordi han har forstått at dette vil sette seg igjennom uten fanfarer, som følge av Tysklands befolkningsmessige og økonomiske overtak, har han ikke utviklet noen annen Europa-politikk enn å følge Delors og Mitterand på veien mot økt integrasjon. Meningsmålinger tyder på at motviljen mot ytterligere integrasjon er meget stor blant tyskerne. De har sterk tillit til sin mark, men forakt for ECU. Likevel er det lykkes Kohl å la danskene og britene ta byrdene med å bremse integrasjonen. Man skal lete med lys og

lykte i dag for å finne begeistring for Maastricht-avtalen, men under Kohls ledelse har Tyskland unngått enhver skyld for dette.

Gitt den tilstand vest-europeisk politikk er i for øyeblikket, *kan* det på en del områder vise seg fordelaktig for den norske regjeringen at velgerne nektet den en forpliktende innblanding i det øvrige Vest-Europas problemer. For øyeblikket er det pinlig for ministrene å dra til Brussel uten å finne noen på deres eget nivå som vil møte dem, og det er pinlig å måtte plassere toppfolk som ambassadører i Stockholm og København. Men Norge vil ikke bare stå på gangen når viktige beslutninger tas. Norge vil også få slippe å bruke tid på en mengde uvesentlig komitéarbeid med liten relevans for Norge. Noe av den norske regjeringens arbeidskraft *kan* da brukes andre steder, for eksempel i en videreutvikling av norsk miljøpolitikk innenfor globale institusjoner, i å skaffe støtte til palestinerne, til å styrke norske forbindelser med Russland, utvikle en norsk politikk overfor vekstområdene i Asia, og i å sikre norske interesser i de nye frihandelsområdene NAFTA og det fremtidige APEC. Alt dette er noe resten av de vest-europeiske statene også burde gjøre (og som vi kunne brukt et EU-medlemskap til å prøve å få dem med på), men det ville ikke vært lett. Vest-Europeerne vil ha vanskelig for å samle seg om slike oppgaver så lenge de må fortsette kivingen om fordypning av integrasjonen *samtidig med* at de tar opp nye medlemmer i Sentral- og Øst-Europa. Det er all grunn til å forvente at Maastrichtavtalen vil fortsette å stimulere nasjonalt orienterte anti-bevegelser i flere EU-land. Snart skal vi få høre hvilke argumenter Jacques Chirac har tenkt å bruke for å få flytte inn i Elysée-palasset. Han har holdt seg på matta foreløpig, men er ikke gaullist for ingenting.

6) Mitt sjettede trekk ved verdens samtidshistoriske utvikling er at nasjonalismen har styrket sin kraft som redskap for politisk mobilisering. Det gjelder over store deler av verden. Dette har gått sammen med det vi må kunne kalle religiøs-politiske vekkelser. Det er for tidlig å si om den økningen i religiøs politisk aktivitet som er skjedd i 1980- og 90-årene, representerer et brudd med en 2–300 år lang trend med sekularisering og atskillelse av politikk og religion, eller om det dreier seg om en midlertidig oppblussing. I det lengste kan vi jo håpe det siste. Den sterkeste økningen i religionens politiske betydning er skjedd i de islamske land, men den er også skjedd i Polen, Russland, Ukraina, på Balkan, for ikke å snakke om i India og Sri Lanka. I Kina og Vietnam har såvel buddhisme som ulike former for folkelig religiøsitet økt betraktelig. Også på dette området er nok Vest-Europa den delen av verden hvor det er skjedd minst. Indre religiøse konflikter som den i Nord-Irland er blitt mindre intense enn før. Den vest-europeiske motviljen mot islam har nok økt som en refleks av den islamske fundamentalismens fremvekst, men det har ikke skapt noen korstogstemning. La oss håpe at dette vil fortsette selv om krigen i Algerie etter all

sannsynlighet vil prege det europeiske nyhetsbildet stadig mer i tiden fremover.

Mange steder går nasjonalisme og politisk-religiøse vekkelser hånd i hånd. Det gjelder altså ikke i så stor grad Vest-Europa, men også her er nasjonalstaten blitt opprettholdt som det suverent viktigste politiske identifikasjonspunkt for folkene. Gang på gang i vårt århundre har nasjonen og nasjonalstaten blitt erklært å være døende: "Nasjonenes tid er forlenget forbi. Imperienes tid er inne," erklærte Joseph Chamberlain i 1906. I dag er nær sagt alle hans tids imperier blitt brutt opp i mer eller mindre nasjonale enheter. Like etter den andre verdenskrigen dukket det opp en bevegelse som kalte seg "Én verden", som mente at moderne kommunikasjoner gjorde det nødvendig med en verdensføderasjon og at nasjonalstaten var for liten til å løse de store problemene. Den kalde krigen fikk denne bevegelsen til å framstå som fullstendig utopisk. Men ved den kalde krigens slutt tok en rekke toneangivende intellektuelle, politikere og næringslivsledere i Nord-Amerika og Vest-Europa nok en gang til å mene at nasjonalstaten var for liten, at det trengtes føderasjoner og at den eksplosive veksten i kommunikasjoner ville føre til en "global landsby". I dag er det lett å se at "den globale landsby" ikke er noe annet enn en visjon for det 22. århundre. De nye kommunikasjonsmidlene har fristet noen få til å definere en global identitet, men har vist seg like effektive som redskaper for å sementere og forsterke etablerte nasjonale identiteter. I dag er det mulig for nordmenn å kommunisere så mye de vil med andre nordmenn på norsk fra hvor som helst på kloden. Muligheten for å delta i en nasjons økonomiske og politiske liv fra et fysisk tilholdsted langt utenfor denne nasjonens territorium, er kraftig forsterket.

Til uttalelsen om at nasjonalstaten er for liten er for det første det å innvende at nasjonalstater finnes i alle størrelser, fra Liechtenstein til Kina. Videre er det helt klart at mange problemer kun kan løses gjennom internasjonalt, endog overnasjonalt, samarbeid. Men i et slikt samarbeid er nasjonalstaten den viktigste byggeklossen. Det er den som må sørge for at avtaler overholdes, og det er bare den som kan sikre folkelig oppslutning om forpliktende vedtak gjennom demokratiske beslutningsprosesser. Egentlig finnes det ikke lenger noe alternativ til nasjonalstaten etter at fyrstestatene og imperiestatene er forsvunnet. Føderasjoner fungerer bare tilfredsstillende hvis de enten er overbygninger over fungerende nasjonalstater eller utvikler en så sterk nasjonalfølelse på føderalt nivå at de i praksis blir nasjonalstater, slik som USA, Australia og Tyskland. Alternativet til nasjonalstaten er derfor en annen nasjonalstat på et høyere—eller lavere—nivå. Et av de største problemene med EU er at det er en slags mellomting mellom en nasjonalstatlig samarbeidsorganisasjon og et nasjonsbyggingsprosjekt på europeisk nivå.

Jeg har kanskje vært litt for polemisk her, nærmest engasjert meg i et forsvar for nasjonalstaten. Mitt egentlige poeng er at en rekke hendinger de siste 10-15 årene har vist nasjonalfølelsenes kraft, og at konsekvensene er ganske triste der det ikke lykkes statene å

være nasjonalstater, for ikke å snakke om der statene bryter helt sammen. La meg understreke at jeg definerer nasjonalstaten ganske vidt, som *en stat befolkningen føler som sin*. Denne følelsen kan gå over i sjåvinisme, men det skjer helst når nasjonen oppfattes som truet.

7) Mitt sjuende endringstrekk springer ut av de foregående og angår de mest grunnleggende politiske og ideologiske skillelinjene i verdenspolitikken. Den gamle øst-vest-konflikten kan se ut til å ha fått to avlødere. Den ene av de nye konfliktlinjene går mellom det islamske Øst på den ene siden og Vesten på den andre. I store deler av den muslimske verden gjør det seg gjeldende en slags kosmisk desperasjon over økonomisk krise, arbeidsløshet og forslumming av byene, undertrykkende regimer og ekstremt urettferdig fordeling av oljerikdommene. Etter de mange nederlagene for arabisk nasjonalisme og sosialismens reduserte mobiliseringskraft har dette ført til framveksten av det som vi med en sekkebetegnelse kaller den islamske fundamentalismen. Den er sterkt antivestlig, ofte prinsipielt antidemokratisk, og en rekke fundamentalistisk inspirerte bevegelser og regimer har standpunkter og utfører handlinger som bryter med fundamentale kvinnerettigheter og menneskerettigheter. Samtidig representerer den islamske fundamentalismen en bred folkelig mobilisering. Uketidsskriftet *Economist* har sammenlignet den islamske fundamentalismen med reformasjonen i Europa på 1500-tallet, et bredt forsøk på åndelig fornyelse ved å søke tilbake til de grunnleggende religiøse tekstene. Koranen er blitt et obligatorisk referansepunkt for alle ledere som ønsker å skaffe seg oppslutning i de muslimske landene. I sitt nobelforedrag i Oslo åpnet den tradisjonelt sekulære palestinske lederen Yasser Arafat med et sitat fra Koranen.

Kanskje kan det virke underlig å se en ny fundamental skillelinje mellom det islamske Øst og Vesten nettopp i en tid da det er blitt undertegnet en historisk fredsavtale mellom Israel og PLO. Men det PLO som undertegnet fredsavtalen er et svekket PLO. Hvis ikke den islamske fundamentalismen var vokst fram som en trussel mot PLOs lederstilling i den palestinske nasjonalismen, ville neppe PLO akseptert en fredsavtale på såpass ydmykende betingelser som den faktisk var. Mye tyder vel på at PLO nå bare kan overleve hvis fredsavtalen medfører en kraftig økonomisk forbedring for palestinerne, og hvis Israel gjør ytterligere innrømmelser. Hvis freden i Palestina bryter sammen, og militær-regimet i Algerie faller, vil vi kunne gå inn i en periode med en kraftig skjerpet konflikt mellom de islamske statene og Vesten. Foreløpig har Vesten klokkelig unngått en konfrontasjonslinje. Golfkrigen ble forberedt på en måte som splittet de muslimske landene, og fredsavtalen i Midtøsten ble framforhandlet ved hjelp av et sterkt engasjement fra USA og Norge. Bak Vestens forsiktighet ligger hensynet til oljen. Hvis vi ser bort fra oljen, representerer ikke de muslimske landene noen alvorlig sikkerhetstrussel for Vesten.

Men Vestens forhold til Midtøsten og den islamske fundamentalismen må i overskuelig framtid analyseres i sammenheng med oljespørsmålet.

Den andre nye skillelinjen går mellom det konfusianske Øst og Vesten. Når jeg sier "det konfusianske Øst", tenker jeg på hele spisepinneområdet: Kina, Korea, Japan, Taiwan, Vietnam, Singapore og de økonomisk betydningsfulle kinesiske samfunnene i de fleste sørøst-asiatiske landene. I dette området er det oppstått en ny stolthet og selvstendighetsfølelse med grunnlag i en imponerende økonomisk vekst, og med betydelig økt utenrikspolitisk pillerom etter at Sovjetunionens nærvær i Vietnam og Laos er opphørt og etter at USAs marinebaser på Filippinene er nedlagt. Representanter for konfusianske kommuniststater og kapitaliststater har nå helt mistet interessen for det som en gang var et skille mellom kommunisme og kapitalisme og går nå sammen om å utvikle en asiatisk ideologisk profil med advarsler mot vestlig arroganse, overdreven insistering på individuelle menneskerettigheter og såkalt demokrati etter vestlig oppskrift. I det konfusianske verden er oppfatningen i stadig sterkere grad at Vesten er demoralisert og dekadent og at Asia nå er i ferd med å hente opp det utviklingsmessige forspranget som Vesten har hatt i de siste to hundre årene. Den mest radikale talsmannen for disse synsmåtene er Malaysias statsminister Dr. Mahathir Mohammad. Han utgjør et slags bindeledd mellom konfusiansk og muslimsk motvilje mot Vesten ved at han er muslimsk regjeringssjef i et land med et muslimsk flertall, men som i stor grad bygger sin økonomiske suksess på landets kinesiske befolkning. Foreløpig har ikke Dr. Mahathir lyktes med sin stor-asiatiske utenrikspolitikk. Han var motstander av APEC-avtalen og ville ha et asiatisk frihandelsområde som ikke omfattet Amerika. Her måtte han bite i gresset i høst, under den store konferansen i Jakarta, men hvis proteksjonistiske grupper skulle få overtaket i USA, vil vi høre Dr. Mahathirs retorikk over hele Øst- og Sørøstasia.

Den som har bidratt sterkest til å henvende verdens oppmerksomhet på de nye øst-vest-motsetningene er den liberale amerikanske samfunnsforskeren Samuel Huntington. I en artikkel i tidsskriftet *Foreign Affairs* for halvannet år siden spådde han en *Clash of Civilizations*. Verdens ideologiske motsetninger går nå mellom sivilisasjoner, hevdet han, og han spådde oppkomsten av en stor antivestlig allianse der gresk-ortodokse kristne, muslimer, hinduer og konfusianere ville gå sammen mot den kristne, vestlige verden, som måtte forsvare sine humanistiske idealer. Som situasjonsbeskrivelse var Huntingtons artikkel grovt overdreven og skremmende. Han er blitt kraftig imøtegått av andre debattanter senere. Men som en skrekkvisjon om en mulig fremtid ligger nå Huntingtons sivilisasjonskonflikt og ulmer i samfunnsdebatten. Hvis visjonen skal bli virkelighet må det være i forbindelse med et sammenbrudd for verdenshandelen og dannelsen av økonomiske maktblokker. Mitt sjuende utviklingstrekk består av kimer til en mulig og farlig utvikling. Det åttende trekket gjelder noe jeg tror vil være midlertidig.

8) Sosialismen har gjennomgått en dyp krise i det siste tiåret. Markedsliberale høyrekrefter har dominert det politiske livet i en rekke land. I andre land har sosialistiske politikere holdt seg ved makten ved å unnlate å føre sosialistisk politikk. Men dette er en situasjon som ikke kan vare ved. Det kan ikke være tvil om at sosialismens krise vil være midlertidig. Selve det objektive grunnlag som ligger til grunn for et sosialistisk engasjement, nemlig økonomisk og sosial urettferdighet, har jo vært sterkt økende i en rekke land. I alle de kapitalistiske land i Øst-Europa, Asia, Latin-Amerika og Afrika som klarer å utvikle seg økonomisk, vil det uvegerlig komme krav om streikerett, rett til å danne fagforeninger, om alle de sosiale forbedringer som arbeiderbevegelsene har kjempet fram i de gammelrike landene, trolig også krav om politiske rettigheter og representasjon. I flere øst-europeiske land har velgerne allerede vendt tilbake til reformerte sosialistpartier. Kampen mellom fattig og rik vil fortsette og gi næring til sosialisme. Det kan ikke være riktig som handelsminister Grete Knudsen skriver i en bemerkelsesverdig kronikk i dagens Aftenposten om den nye World Trade Organization, at det er "ingen motsetning mellom økonomisk fremgang og sosiale fremskritt". Her er det en motsetning, ikke en slik type motsetning som gjør at man må velge det ene eller det andre, men en motsetning om hvor sterke sosiale fremskritt et lands økonomiske fremgang tillater. Det vil det alltid stå strid om. Det er også for enkelt når Grete Knudsen skriver at økonomisk utvikling i u-landene "er også god miljøpolitikk, idet fattigdommen i utviklingsland er deres viktigste årsak til forurensninger og naturødeleggelser." Rike forurenser mer enn fattige. Kina forurenser betydelig mer i dag enn før landets eksplosive økonomiske vekst begynte. Dette er et enormt problem som ikke kan viskes bort. Grete Knudsen peker på to avgjørende dilemmaer når det gjelder den økonomiske utviklingen som nå preger mange u-land: den grove utnyttelsen av arbeidskraften og det manglende hensyn til miljøet. Det vil stå kamp om arbeiderkrav og om hvem som skal finansiere miljøbeskyttende tiltak i u-landene.

På begge disse punktene vil jeg hevde at Norge har et unikt utgangspunkt for å spille en viktig konstruktiv rolle, med grunnlag i Norges miljøprofil og med utgangspunkt i det systematiske opplegg for leveårsundersøkelser som er utviklet ved Fagbevegelsens Forskningsinstitutt FAFO, og som blant annet skapte de kontaktene som ble brukt for å hjelpe til å forhandle fred i Midtøsten.

9) Mitt niende utviklingstrekk er optimistisk. Det går på utbredelsen av politisk demokrati. Siden 1970-årene har det skjedd en dramatisk økning i antall stater med frie, hemmelige valg og en demokratisk grunnlov. Samuel Huntington har kalt dette demokratiseringens *tredje bølge*. I virkeligheten har det vært to bølger, først en kristen, katolsk bølge som spredte seg fra Sør-Europa til Sør-Amerika og Filippinene og med en utløper til Sør-Korea, der den katolske kirken spilte en viktig rolle for demokratiseringen.

Den katolske verden er blitt overveiende demokratisk. Det er noe nytt. Den andre bølgen var post-kommunistisk og spredte seg fra Sovjetunionen og Øst-Europa til en rekke land i Afrika som tidligere hadde stått Sovjetunionen nært. Den nesten helt fredelige overgangen fra hvitt mindretallsstyre til en demokratisk flerkulturell stat i Sør-Afrika begeistret og forbløffet en hel verden. Med en slik utbredelse av politisk demokrati åpner muligheten seg for at det politiske demokratiets grunnprinsipper kan bli universelle normer, på samme måte som nasjonalstatsystemet er blitt. Nesten alle stater begrunner i dag sin eksistens med utgangspunkt i prinsippet om nasjonal suverenitet. Det forplikter i retning av demokrati.

Men alle tidligere demokratiseringsbølger er blitt fulgt av tilbakeslag. Det er stor fare for at land som har innført demokratiske forfatninger hals over hode, uten grunnlag i egen politisk tradisjon, vil avskaffe demokratiet igjen så snart det oppstår alvorlige konflikter. Da vil de i tilfelle leter etter alternative modeller. Og dem kan de i dag finne i nettopp det område som for tiden har sterkest økonomisk suksess: Øst- og Sørøstasia. Demokratibevegelsen i Kina ble slått ned i 1989 og i Burma ikke lenge etter. For tiden foregår det en uhyre vesentlig debatt i Asias viktigste intellektuelle sentra om hva slags politisk system som passer Asia. Vil dette munne ut i et forsvar for autoritære styreformer, eller vil det utvikle seg et asiatisk demokrati som tilfredstiller de grunnleggende krav om menneskerettigheter og frie, hemmelige valg. Det vil ha avgjørende betydning for om det politiske demokratiet kan utvikle seg til en universell norm i de første tiår av neste århundre.

Tiden er kommet for å summere opp:

- 1) Kapitalismen har vunnet en total seier og endelig fått sitt frie verdensmarked.
- 2) Supermaktene USA og Russland er ikke lenger supermakter.
- 3) "Den tredje verden" er blitt vekk.
- 4) Asia er på vei til å bli asiatisk.
- 5) Vest-Europa har endret seg lite.
- 6) Øst-vest-konflikten har fått to mulige avløsere: konflikten mellom det muslimske øst og det umoralske, imperialistiske Vest; og konflikten mellom det konfusianske øst og det dekadente, individualistiske Vest.
- 7) Religion og nasjonalisme har kraftig dementert ryktene om sin død.
- 8) Motsetningen mellom fattig og rik har (trolig midlertidig) vært satt ut av spill som grunnlag for politiske skillelinjer; sosialismen har m.a.o. vært i krise over hele verden.
- 9) Et stort antall stater har innført politisk demokrati, slik at det kan være på

vei til å bli en universell norm.

Hva da med det tiende utviklingstrekk? Som ung leste jeg en gang en turistbrosjyre for den jugoslaviske byen Split, med vakre bilder. Brosjyren hevdet at Split var verdens nest vakreste by. I mitt forsøk på å nyordne mitt verdensbilde har jeg gjentagne ganger beveget meg forbi Jugoslavia, som rundt den varme grøten. Hvis Split var verdens nest vakreste by, hvilken var da den vakreste? Det, sa brosjyren, måtte hver enkelt avgjøre med seg selv. Slik har jeg også latt det tiende punktet stå åpent. Værsgod, gjør:

(10) Ditt eget trekk.